

Марина ШАРАПА

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТЕМИ ПРИРОДИ
В РІЗНОПЛАНОВИХ ОДИНИЦЯХ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ВЕСНЯНИХ
ОБРЯДОВИХ ТЕКСТІВ**

У статті розглянуто середньополіські весняні обрядові тексти, вербальні та невербальні одиниці яких репрезентують тему природи – одну з центральних тем у формуванні культурних явищ взагалі та весняних календарних обрядів зокрема.

Ключові слова: тема природи, міфологічний мотив, міфологічні уявлення, різнопланові одиниці обрядового тексту, обрядова номінація, обрядова дія.

Етнолінгвістичні дослідження різноманітних явищ традиційної народної духовної культури зарубіжних і вітчизняних учених переконливо доводять, що обряд становить складний комплекс, набір, систему знаків, одиниць, які за законами своєрідного синтаксису вибудовують цілісний культурний текст. Засобами вираження в культурних текстах, як відомо, є не лише мовні, але й невербальні знаки – ритуальний предмет, ритуальна дія та її виконавець, ритуальний простір і час, ритуальна ознака тощо. Постання обрядової номінації та набору невербальних одиниць кожного обряду переважно зумовлене міфологічними уявленнями носіїв культури, які, отже, й становлять їх план змісту. При цьому той самий міфологічний мотив може зумовити постання кількох різнопланових одиниць – як номінації, так і одиниць предметного, дійового, персонажного та інших планів¹. Номінація традиційних весняних календарних обрядів Середнього Полісся представлена як компонент цілості, в

---

¹ Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальний обряди / В. Л. Конобродська. – Т. 1. – Етнолінгвістичні студії. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 27.

комплексі з іншими її складовими – одиницями реалемного (предметного), акціонального (дійового), агентивного (персонажного), атрибутивного (ознакового), локативного (просторового), темпорального (часового) та інших планів.

У середньополіських календарних обрядах весняного циклу серед основних тем плану змісту, які реалізовані в обрядовому тексті, формуючи його як семіотичну цілість, виділяємо тему *природи* – одну з центральних тем у формуванні культурних явищ взагалі та весняних календарних обрядів зокрема, яка є реалізацію опозиції *природа : культура* давньої картини світу. Початок весни в народних уявленнях асоціюється з пробудженням природи від зимового сну, тому семантика багатьох весняних календарних обрядів зумовлена мотивом пробудження природи, який виявляється в магічних діях, спрямованих на стимулювання природи до календарної динаміки, до пробудження та розвитку². Ранньовесняний період охоплює відрізок календарного часу, для якого характерна значна кількість ритуалів порубіжного типу, що належать до перехідного (новорічного) ритуально-міфологічного комплексу, до складу якого входять очищувальні, апотропеїчні та ініціальні ритуали, а також обряди, пов'язані з темою весняного пробудження землі та природи^{3,4}.

Першим святом весняного циклу можна вважати *Стрітення* (15 лютого). У багатьох країнах Європи це свято пов'язують із закінченням зими та початком

---

² Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – С. 108.

³ Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти тт. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. – М. : Международные отношения, 1995. – С. 350.

⁴ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – С. 25, 29, 67.

весни⁵. За народними повір'ями, саме цього дня зима зустрічається з літом, щоб з'ясувати, хто сильніший, хто переможе й залишиться, а хто повернеться назад, але остаточно літо перемагає зиму лише на Благовіщення^{6, 7, 8}. Зазначимо, що в культурній традиції багатьох європейських народів збереглися сліди архаїчного двочленного поділу року: зима-літо. Традиційний слов'янський рік також поділявся насамперед на зиму та літо, а весну розглядали як перехідний, проміжний сезон^{9, 10}. Тому часто, за народними віруваннями, на свято Стрітіння зима зустрічалася із літом, а не з весною (майже у всіх досліджених середньополіських населених пунктах).

У символічних обрядах зустрічі *зими з літом* відображено міфологічні уявлення давніх людей про боротьбу двох протилежних взаємно ворожих сил,

---

⁵ Токарев С. А. Приметы и гадания / С. А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М. : Наука, 1983. – С. 62.

⁶ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – С. 138.

⁷ Маркевич Н. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Н. А. Маркевич // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія. – К. : Либідь, 1992. – С. 53.

⁸ Чубинський П. Мудрість віків. (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського) : у 2-х кн. / П. Чубинський. – Кн. 2. – К. : Мистецтво, 1995. – С. 12.

⁹ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – С. 25.

¹⁰ Серов С. Я. Календарный праздник и его место в европейской народной культуре / С. Я. Серов // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М. : Наука, 1983. – С. 46.

темного та світлого начал людського буття¹¹. В обрядових текстах ці уявлення є реалізацією опозиції *зустріч : проводи*, яка може мати інший варіант із негативно забарвленою другою частиною *зустріч : вигнання* (у поліському селі Симоновичі зафіксовано звичай *виганяти зиму з-під печі коцюбою*)¹².

У різних слов'янських традиціях *початок весни* пов'язують як із окремими природними подіями та явищами (найчастіше з прильотом деяких видів птахів), так і з конкретними датами християнського календаря, до яких віднесені ці події (від *Стрітєння* до дня *Юрія*)¹³. В українській народній традиції з початком весни часто співвідносили свято *Благовіщення*. На заході України вважали, що зима тричі зустрічається з весною (на *Стрітєння*, на *Сорок мучеників* та на *Благовіщення*). Аналогічне повір'я про те, що *Благовіщення благовіщає* весну, але зиму ще не проганяє, відоме й у західних слов'ян¹⁴.

Першою весняною обрядовою дією, у якій реалізована тема *природи*, є *зустріч весни*. У середньополіській культурній традиції на позначення цього обряду зафіксовано такі одиниці вербального плану: *стр'е|чац'е* [весну] (н.п. 6); *стр'е|чал'і в'ес|ну* (н.п. 11); *стр'еⁱ|чац' ве^uс|ну* (н.п. 15); *|весну стр'е|чайут'* (н.п. 28); *зустр'і|чал'і ве^uс|ну* (н.п. 29); *|весну стр'і|чали* (н.п. 36); *|весну стре|чайем* (н.п. 44); *|весну стр'еⁱ|чалиⁱ* (н.п. 46). Одним із структурних елементів обряду *зустрічі весни* було закликання *весни*: *к|л'ікал'і |весну* (н.п. 7).

---

¹¹ Афанасьев А. Н. Живая вода и вещее слово / сост., вступ. ст., коммент. А. И. Баландина / А. Н. Афанасьев. – М. : Сов. Россия, 1988. – С. 443.

¹² Климчук Ф. Д. Духовная культура полесского села Симоновичи / Ф. Д. Климчук // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М. : Индрик, 1995. – С. 357.

¹³ Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти тт. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. – М. : Международные отношения, 1995. – С. 349.

¹⁴ Валенцова М. М. Календарные паремии западных славян / М. М. Валенцова // Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста. – М. : Индрик, 2006. – С. 389–390.

На Поліссі звичай *кликати (зукати) весну* був закріплений за різними датами календаря, у тому числі за *Стрітєнням*, днем *Сорока мучеників*, *Благовіщенням*, *Масляною*, *Великоднем* та іншими святами¹⁵. Випікання печива у вигляді пташок, наприклад, лелек, жайворонків, яке діти використовували під час *кликання весни*, підкидаючи його у повітря¹⁶, у народній свідомості було магічним способом прискорити прихід весни, імітувати бажану подію – приліт птахів, який символізував початок весни¹⁷. В одному із середньополіських населених пунктів відомий звичай на Благовіщення випікати пироги для ластівок, які ще не прилетіли, та запрошувати їх: *Благо|вешче"н":е. Та|к'їе |доўг'їе п'іро|ги пе"к|ли. У|же пр'іле"тали бус|ли, |ласт'їўки ше не" приле"т'єли. Пе"к|ли |тийе п'іро|ги, і пташ|кам |кажут – “|Ласт'їўки, |наме вам |нашого п'іро|га і пр'іле"тайте до нас, у нас ње с|пече"ний п'і|рог на Благо|вешче"н":е дл'а вас”* (н.п. 18). На Західному Поліссі такі обрядові дії набули значного поширення й стали одними із основних структурних елементів весняних свят. Найчастіше в назвах обрядового печива переважала орнітологічна тематика: *буслева лапа*, *бусел*, *бузьки*, *гальони* тощо; рідше випікали печиво, схоже на деякі господарські знаряддя праці, з відповідними назвами: *борона*, *серп*, *плуг*, *коса* та ін. Поряд із такою ритуальною дією в цьому ареалі, а також на території Білорусі, Росії відомий звичай *бусня кликати*, який найчастіше виконували діти: ходили з випеченими *лелеками* по вулиці, підкидали їх догори, протягували вбік птахів, які прилетіли, та промовляли такі словесні формули-заклики: “Бусел, бусел, на тобі

---

¹⁵ Агапкина Т. А. Заклинание весны / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – М. : Индрик, 1986. – С. 35.

¹⁶ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – С. 390.

¹⁷ Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. (Опыт историко-этнографического исследования) / В. Я. Пропп. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. – С. 42.

гальопу. Дай мені житечка копу”¹⁸. Східнослов’янський звичай *закликання весни* Д. Зеленин називає пережитком невпевненості давніх людей у тому, що природні процеси будуть постійними й не закінчатся, та уявлень про необхідність впливу на природу для забезпечення непорушності цих процесів¹⁹.

Середньополіський обрядовий текст, семантичною основою якого є мотив *зустрічі весни*, представлений також такими одиницями акціонального плану: *виконання пісень* (найчастіше веснянок) – ‘обрядова дія закликання весни’, *гуляння, ігри, танці* – ‘обрядова дія, у якій відображено почуття радості, зумовлене приходом весни’ та *водіння хороводів* (зокрема навколо вогнищ) – ‘обрядова дія, тип руху в якій міг символізувати початок, зародження життя, примноження’²⁰: *Благо|вешче^н’е – вес|н’анк’і сп’і|вали* (н.п. 1). *Вес|н’анк’і [співали] йак с|тане вес|на* (н.п. 2). *Ко|лис’ ви|ходили, спе|вали* (н.п. 4). [На Масляну] *т|реба стр’е|чац’е [весну], спе|вайут’ |песні* (н.п. 6). *На |Закуск’і к|лікалі |весну, спе|вал’і* (н.п. 7). *Зустр’ічал’і деў|к’і [весну] – в’і|ход’ат, вес|н’анку с’п’е|вал’і* (н.п. 11). *Благо|в’ішче^н:е – |п’ес’н’е’ сп’е|вал’і* (н.п. 13). *Побе^н |руца за |рук’і да кру|гом ог|н’у |ход’ац’ да спо|вайуц’* (н.п. 14). *Кру|гом [вогнища] во|з’іл’і хоро|води* (н.п. 15). *Весну|вали^і, [співали:] “Вес|на – вес|н’аночка, ў|дов’іна |дочка Мар|йаночка...”*. *На од|ном кут|ку сп’е|вайе наш ку|ток, на дру|гії – отп’е|вайуца нам* (н.п. 16). *|Пос’л’е Благоў|йешчен’а вес|н’анк’і спе|вайут, гу|л’айут* (н.п. 19). *На Благо|в’ешч’ен’:е в’і|ход’ат і с’п’е|вайут’ вес’|н’анк’і* (н.п. 21). *Благо|в’ішчен’а – ве^нс|н’анк’і с|п’евал’і*

¹⁸ Агапкина Т. А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М. : Индрик, 1995. – С. 39, 41.

¹⁹ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – С. 390.

²⁰ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – С. 172.

(н.п. 22). *Мас'лениї ти'жде"н'– н'ї чого не ро'б'или, гу'л'ал'ї, ве"с'н'анк'ї с'п'е'вал'ї* (н.п. 23). *Во'дили хоро'води, сп'е'вали. Тан'ц'уйут', на стоўп чеп'л'айут' пода'рунка, хто дос'тане – да'йут' при'зи* (н.п. 27). *На стоўп л'езут' – йак по'чеп'ит' йа'кого чобота. Весну стр'е'чайут'. Йе шо гу'л'айут'* (н.п. 28). *Зустр'їчал'ї ве"с'ну, в'ес'н'анк'ї сп'е'вал'ї, гу'л'ал'ї* (н.п. 29). *На Мас'лану с'п'ї'вали н'їс'н'ї р'їзн'ї* (н.п. 30). *Мас'ланиц'а. Проводи з'ї'м'ї, молод' зб'ї'ралас'а, на стоўб'ї ле'зл'ї. В'ї'ходили, с'п'е'вали вес'н'анк'ї. Танцо'вали моло'д'ож* (н.п. 36). *Соро'ка. Весн'а'ниї' ўже н'разн'їк, да т'епло, ўс'ї в'їход'ат на ул'їцу да ўже гу'л'айут* (н.п. 38). *Ў'вече"р'ї в'ї'ходили' ўс'е д'е'ў'чата таї с'п'е'вали* (н.п. 41). *Ст'р'їче"н':а. Ве"с'на пере"мог'ла. Ве"с'н'аночк'ї сп'е'вали* (н.п. 43). *Мас'лена – весну стр'е'чаем, с'п'е'вайем, моло'диц'ї за'ран':е в'їход'ат на до'рогу, даї сп'е'вайут'. На до'роз'ї гу'л'айем д'єти. І ве"с'н'анк'ї, і н'ес'н'ї, і гу'л'анк'ї, і коло стаў'ка гу'л'али', с'п'е'вали' (н.п. 44). Вес'н'анк'ї сп'е'вайут наве"с'н'ї* (н.п. 45). *Ко'ли'с' було весну стр'е'чили'. Ко'ли'с' зе'мел'ка тепле"нка бу'ла, то моло'д'ож гу'л'ала, с'то'ко ве'селос'ц'ї бу'ли', нес'н'ї сп'е'вали', гр'ї гу'л'али' ўс'ак'їе* (н.п. 46). Не випадково початок весняних співів, переосмислений як спосіб впливу на сили природи, найчастіше припадав на Благовіщення, коли, за народними уявленнями, відбувалося пробудження землі²¹.

Структурно та семантично поєднані в обрядових текстах акціональні одиниці розпалювання вогнищ – 1) 'рудимент давнього солярного культу'; 2) 'обрядова дія, спрямована на захист від негативного', спалювання старих речей, сміття у вогнищі – 'ритуал знищення негативного, спрямований на повне оновлення перед приходом весни', виготовлення антропоморфної фігури – 'створення предметного символу зими', спалювання антропоморфної фігури – 'рудимент давнього обряду проведів зими': *Благо'в'їшче"н':е. О'гон' к'лал'ї* (н.п. 13). *Ве"с'на н'рїде –*

²¹ Агапкина Т. А. Заклинание весны / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – М. : Индрик, 1986. – С. 35.

с|м'єц'а, коро|бок тих на|нос'ім. Да та|к'їй накла|дуц' [вогонь]. Чоло|в'єка
|роб'ім. |Б'єгал'і. [Співали:] “Да ўже ве"с|на, да ўже к|расна...”. Деў|к'і,
х|лопц'і на|л'іл'і короб|к'і да спо|вал'і. Ёак |палац' – то побе"руца за |рук'і
да кру|гом ог|н'у |ход'ац' да спо|вайуц' (н.п. 14). Буў з|вичай стр'е|чац'
ве"с|ну, йак|шо до"дому в'ер|тал'іса бус|ли; ми в'і|ход'іл'і стр'е|чац' в'ес|ну
– зб'і|рал'і по|ламанийе короб|ки^е, ку|ш'і, |ти^ейе, шо |рибу |лоўл'ац',
ск|ладал'і ў в'е|л'ік'їй |ворох, пуд|нал'овал'і йїх, б|рал'іса за |рук'і, кру|гом
во|з'іл'і хоро|води (н.п. 15). На |Мас'л'ану на|лили |чучало З'і|му с:о|ломи
(н.п. 30).

На Середньому Поліссі збереглися відомості про звичай проорювання першої борозни, який міг символізувати початок перших весняних польових робіт. Мотив охоронно-відгонного боронування зафіксовано у поліському примовлянні-запрошенні Мороза на різдвяну кутю, тому весняне боронування могло мати схожу міфологічну семантику²²: Стр'е|чал'і в'ес|ну, |д'єўк'і зб'е|рал'і – вес|н'анку мате|р'є у|ч'іл'і с'п'е|ват'. |Борозну го|рал'і, |першу |борозну |горат' (н.п. 11).

Поряд із одиницями акціонального плану до складу весняних обрядових текстів входять одиниці реалемного плану: старі речі, сміття – ‘обрядові предмети, які підлягали символічному знищенню як уособлення негативного’; антропоморфна фігура – ‘уособлення зими, яке підлягало знищенню’; пироги – ‘обрядовий предмет, який використовують в обрядах зустрічі птахів’; вогнище – ‘символ знищення негативного, захисту від нього’; агентивного плану: зима, весна, літо – ‘персоніфіковані образи пір року’; перші птахи – ‘вісники весни, персонажі обряду закликання весни’; діти, дівчата, молодь – ‘учасники обряду зустрічі весни’; атрибутивного плану: старі речі – ‘ознака негативного’, антропоморфна фігура – ‘ознака схожості з людиною’; локативного плану: на

---

²² Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти тт. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. – М. : Международные отношения, 1995. – С. 238.

дорозі, на вулиці, коло ставка – 1) ‘місця, де зустрічали весну’, 2) ‘місця, де відбувалися гуляння’; темпорального плану: *перехідний період від зими до весни* – ‘період, коли, за народними уявленнями, зима зустрічається з літом’; *зима* – ‘пора року, яка символізує сон природи’; *весна* – ‘пора року, яка символізує пробудження природи’; *Стрітення, Масляна, Благовіщення, Сорок святих* – ‘календарні дати, з якими пов’язаний обряд зустрічі весни’; плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *радість* – ‘почуття, зумовлене приходом весни’; *повернення птахів* – ‘символічний початок весни’; *знищення старого* – ‘передумова початку нового періоду’.

У народній свідомості слов’ян забезпечення правильного перебігу природних процесів намагалися досягати також за допомогою заборон на втручання в них. Так, найбільш стійкою, суворою та досить поширеною забороною, пов’язаною з Благовіщенням (у деяких середньополіських населених пунктах – із Великодніми святами), була заборона *торкатися* землі до цього дня – *копати, орати, сіяти, саджати, вбивати кілки (городити)* тощо, порушення якої могло призвести до засухи²³: |Пос’ла |Паскиⁱ не |мона до Про|в’ід горо|дит’. Шо дошч не |буде і|ти, заго|роде^uш (н.п. 4). Не |мон’а горо|ди^tт’ од Ве|л’ікод’н’а до Про|вод, бо |кайут’, заго|род’ат – до дош|ча не^uма (н.п. 5). Горо|д’іт’і не |можна на Вел’і|кодни^hх сйа|т’ох. |Кажут’ заго|рожвайут’ се|ло – да ўже не їде х|мара на се|ло, не їде дошч на се|ло (н.п. 6). [Кажуть:] Не|ма дош|чу – бо горо|д’ілі до Благо|вешчен’а (н.п. 8). До Благоў|йешчен’а не горо|дил’і – не |буде дош|чу (н.п. 19). До Благо|в’ешче^uн’:а н’іх|то не^u ко|пайе зе^uм|лі. Не горо|д’ет, не^u т|реба горо|д’еⁱт н’і|чого, од:иⁱхайе зем|ла. Хто зако|пайе [до Благовіщення] – то |буде |сухо (н.п. 21). Їак тиⁱ погоро|дила до Благо|в’ішч’еⁱн’:а, то |л’удиⁱ їдут і вик’і|дайут, бо ни^eма дош|ча (н.п. 23). До Благо|в’ішче^uн’а не^u |можна ко|пати |земл’у, не^u |мона заби|вати кол|киⁱ, бо дошч не^u |буде їти (н.п. 30). Не^u ко|пали, не^u |можна зе^uм|лі ч’і|пат’ – не |буде дош|чу (н.п. 40). До Благо|в’ішче^uн’:а кол|ка не^u |мона ў |земл’у за|б’іт’, шо не^u |буде дош|чу. |Сердил’іс’, хто дес’

²³ Там же. – С. 187.

горо́диу (н.п. 44); до неврожаю: |Земл́у не^у |мона ко|пат', бо не^у |буде ро|дит' во|на, йак|шо |нейі зач'інит' до Благо|в'ішче^{на} (н.п. 30). [До Благовіщення] Бог ше земл́у не поблагосло|виу. Ни |мона ни|чого ро|бит'. |Земл́у ч'і|пат' не^у |мона – ни |родит' ни|чого (н.п. 35).

Заборони, пов'язані із Благовіщенням, представлені в таких середньополіських назвах дій, які не можна було виконувати із землею: чіпати землю: не |мона земл́е че|пат' (н.п. 1); до Благоу́йешч'ен'а зе^мл́і ни^і коли ни^х|то не^у ч'і|пау, не^у |мона, гріх |земл́у ч'і|пат' (н.п. 7); не ч'і|пайут' зе^мл́і (н.п. 9); не^у |можна ч'е|пат' зе^мл́е (н.п. 17); гре^х |земл́у че|пат, земл́е не че^у|пали^і (н.п. 19); не^у |можна зе^мл́і ч'і|пат' (н.п. 24); зе^мл́е ч'е|пат не^у |мона (н.п. 25); гри^х ше ч'і|пати зе^мл́і, не^у |можна ч'і|пати зе^мл́і (н.п. 26); зе^мл́і не ч'і|пати (н.п. 34); |земл́у ч'і|пат' не^у |мона (н.п. 35); торкати землю (торкатися землі): не тор|кайут' земл́е (н.п. 6); зе^мл́і не^у |мона тор|кац:а (н.п. 13); тривожити землю: не^у |мона тр'е|вожит' земл́і (н.п. 31); відкривати землю: не^у |мона откр'і|вати |земл́у (н.п. 31); ворухити землю: не^у |можна ворухит'і земл́і (н.п. 2); копати землю: ніх|то не^у ко|пайе зе^мл́і (н.п. 21); не^у |можна ко|пати |земл́у (н.п. 30); не^у |мона ко|пат' (н.п. 32); та|к'і́ о|бича́й бу́ – не ко|пати (н.п. 34). Ці назви в обрядових текстах входять до складу різних словесних формул: не можна робити (назва дії, яку заборонено виконувати із землею); ніхто не робить / ніхто не робив / ніколи ніхто не робив; не роблять / не робили / не робити; гріх робити; не треба робити.

Міфологічне тлумачення таких заборон бере свій початок в уявленні про річний цикл землі: про її закриття або сон у зимовий період та пробудження навесні на Благовіщення²⁴: Земл́а спит, од:у|хайе (н.п. 4). До Благо|вешчен'а земл́а долж|на спат', не^у че|пат' (н.п. 8). Од:у^і|хайе земл́а (н.п. 21).

---

²⁴ Агапкина Т. А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М. : Индрик, 1995. – С. 42.

Зе"м|л'а в'ідпочи^і|вайє, а ўже |н'іс'л'а Благо|в'ішчин':а ўже во|на ожи^і|вайє, |н'іби ожи^і|вайє ўсе жи^і|ве (н.п. 26). До Благо|в'єшч'є'н'а н'є'х|то ў нас не^у ч'і|пайў зе"м|л'і. Зе"м|л'а долж|на споч'і|ват', а на Благо|в'єшч'є'н'а благослоў|л'айєца ўс'а зе"м|л'а і ўс'є рас'ц'єн'ійа (н.п. 38). Зем|л'і не ч'і|пайут', |кажут', шо во|на спит' |нач'є (н.п. 42). Імовірно, давнє міфологічне сприйняття персоніфікованого образу землі було переосмислене та трансформоване під впливом релігійних уявлень: Бог благослоў|л'айє |земл'у, откри|вайєца ўсе. Бог благосло|в'іт |земл'у (н.п. 14). [До Благовіщення] Бог ше зем|л'у не поблагосло|виў (н.п. 35). Бог поблагосло|в'іт' у|же, |роб'у'їца |легка зе"м|л'а (то важ|ка), |легко оброб|л'ат' у|же (н.п. 44). Благо|в'єшчен'є – ўже Бог поблагосло|в'іў зе|м'єл'ку – то|ди^і ўже нач'і|найут' ко|пат', са|д'іт'. Благо|в'єшчен'є п|роїде – зе|мєл'ка посв'є|т'їца, о то|ди ўже |наде |с'єйат' (н.п. 45). Ка|зал'і, до Благоў|йєшчє"н'а ни|з'а ї ко|лочка за|б'іт'ї. То|го шо шче Бог не^у поблагосло|в'іў зе|мєл'ку (н.п. 46).

Ці народні уявлення в обрядових текстах є реалізацією опозицій *сон* : *пробудження, відкриття* : *закриття* та представлені такими одиницями плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *пробудження природи* – ‘процес оживання природи з настанням весни’; *відкриття землі* – ‘явище, пов’язане з народними уявленнями про те, що земля оживає, пробуджується від сну після зими, тому з’являється перша рослинність’; *заборона торкатися землі на Благовіщення* – ‘заборона, зумовлена уявленнями про *сон*, *закриття* землі, порушення якої могло призвести до засухи, неврожаю’ та вербальними одиницями: назвами дій, які заборонено виконувати із землею до Благовіщення: *чіпати землю*; *торкати* ~ (*торкатися землі*); *тривожити* ~; *відкривати* ~; *ворушити* ~; *копати* ~; назвами станів, у яких, за народними уявленнями, перебуває земля до Благовіщення: *земля відпочиває*, ~ *спочиває*, ~ *спить*, ~ *цвіте*; назвами станів, у яких, за народними уявленнями, перебуває земля після Благовіщення: *земля робиться легка*, ~ *оживає*; назвами процесів, які

відбуваються із землею після Благовіщення: *земля благословляється; ~ святиться.*

Природа у свідомості давньої людини асоціювалася з позитивною життєдайною силою, використання якої могло бути джерелом здоров'я, добробуту тощо, тому тема *природи* представлена також обрядовими діями, спрямованими на використання природної енергії, зокрема енергії сонця:

– *набирання* стрітенської води – ‘намагання використати цілющі та магичні властивості води, які вона набула завдяки сонячній енергії’: *Во|да с'|в'атилас'а, стр'е|чен:а, |луч:е йак с'|в'ашчен:а. Ко|лис' |мати подстаў|л'ала |м'ісочку, шоб на|капала с:т|р'єх'і, во|на ни|коли не" |порт'іц:а (н.п. 1); Йак|шо на Ст|р'єче"н':е с:|тр'єх'і |капайе |вода, то бе" |рут' ту |воду, |кажут', шо во|на помоч|на, бо|родаўки |мажут'. Сто|йт' |доўго (н.п. 21);*

– *вигін* худоби на сонце – ‘обрядова дія, яку виконують для використання енергії весняного сонця для забезпечення здоров'я, приплоду худоби’: *Благо|в'ішчи"н'е. Зас'в'е|ц'іло |сонце – випус|кайут ху|добу надвор (н.п. 14). Благо|в'єшчен'е. Ху|добу випус|каліⁱ. Йак ви"га|н'алиⁱ |п'єрв'ій раз на |пашу, то ка|залиⁱ – “Т|ди ко|роўка на зе|лені"йе лу|гиⁱ, на |жоўтийе кв'єт|киⁱ, напа|саіс'а, до" |дом повер|таіс'е” (н.п. 16). Благо|в'єшче"н'е. На |сонце ху|добу випус|каліⁱ, шоб г|р'єласа (н.п. 27). Благо|в'єшче"н'а. В'іга|н'алиⁱ ху|добу на |сонце (н.п. 44). Благоў|йє"шче"н'а. На |сонє"чко ху|добу |нада обе|зат'єлно ви"га|н'атиⁱ, це во|но пала|гайєца, т|реба, шоб во|на про|хажувалас', на |сонєчку пог|р'єласа (н.п. 46);*

– *винесення* діжі на сонце – ‘обрядова дія Чистого четверга, спрямована на використання сонячної енергії для очищення, оновлення побутового предмета, в якому виготовляють хліб, щоб хліб завжди вдавався’: *|Ч'істиї ч'єт|вер. Ко|л'іс' |луд'і н'єс|л'і |д'іжк'і (йак хл'єб п'єк|л'і) на |сонце (н.п. 10). |Ч'істиї ч'єт|вер – |д'єжу на |сонце – шоб бу|ла |ч'іста, |м'іліⁱ до с|хода |сон'ц'а. Ше |сонєчко не з'ійш|ло, а |д'єжку ўже об|м'іліⁱ, пос|тав'іліⁱ (н.п. 16). По|ми"йє цу |д'єжку, шо хл'єб не" |ч'єш, і до сход |сон'ц'а обў|йаже ч'єр|вонойу |л'єнтої і |в'іставит', шоб |сон'ц'є с|ходило, і |д'єжка сто|йала*

на д|воре. [Діжку на сонце] шоб у|далиї хл'єб буу, |ч'істий, |гарний хл'єб буу (н.п. 25). То|д'є ж не^ук|ли^і хл'єб. Б|рали та|к'їє |д'єжки назива^є|вали^єс'а, с кру|жечком. То це ї|їє уже у |Чистий че^т|вер ра|нен'ко т|реба об|м'їт', нак|рїти, об'їа|зати, хл^є|б'їнку пок|ласти, по|ка розвид|н'айє |вине^єсти на двор, шоб во|на там |сонце стр'ї|чала (н.п. 41). Оскільки така обрядова дія була спрямована на використання сонячної енергії для символічного очищення побутового предмета, то ця одиниця акціонального плану репрезентує також тему очищення.

В основі формування розглянутих обрядових текстів лежать одиниці таких планів змісту: акціонального: *набирання* стрітенської води, *вигін* худоби на сонце, *винесення* діжі на сонце – ‘обрядові дії, спрямовані на використання енергії весняного сонця’; реалемного: стрітенська вода – 1) ‘будь-яка вода набрана на Стрітення та наділена цілющими властивостями’; 2) ‘вода, яка капає зі стріх і наділена цілющими властивостями завдяки сонячній енергії’; *діжа* – ‘предмет побутового вжитку, очищення та оновлення якого відбувалося за допомогою сонячної енергії’; червона *стрічка*, *крайка* – ‘обрядовий предмет, яким обв’язували діжку’; агентивного: *худоба* – ‘об’єкти, на які спрямовували дію сонячної енергії’; атрибутивного: *стрітенська* вода – ‘ознака, яка вказує на особливі властивості обрядового предмета’; червона *стрічка*, *крайка* – ‘колір, який символізував сонце’; локативного: *двір* – ‘місце, куди виганяли худобу на сонце’; темпорального: *на Благовіщення*, *на Теплою Олексія* – ‘календарна дата вигону худоби на сонце’; у *Чистий четвер* – ‘календарна дата здійснення обряду винесення діжі на сонце’; плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *сонячна енергія* – ‘символ очищення, оновлення, здоров’я, добробуту’; *сонце* – 1) ‘світло від небесного світила, що сприяє розквіту життєдайних сил природи’; 2) ‘небесне світило, проміння якого передає його енергію землі та всьому, що з ним стикається’; вербального плану: *стрітенська вода*; *виганяти*, *випускати худобу на сонце*; *діжка сонце зустрічає*; *діжа говіє*; *нести діжку на сонце*.

Отже, у темі *природи* відбиті народні уявлення з одного боку – про необхідність впливати на перебіг природних процесів, зокрема на зміну сезонів,

про можливість їх стимулювання за допомогою магічних ритуалів, а з другого боку – уявлення про те, що забезпечення природних процесів можливе лише за умови виконання необхідних заборон; також у цій темі плану змісту відображено рудименти давніх культів, зокрема культу сонця. Тому, формуючи цілісний культурний текст, у межах однієї теми плану змісту як однопланові, так і різнопланові одиниці можуть перебувати у відношеннях синонімії, своєрідність якої полягає в тому, що в основі їх виникнення лежить той самий міфологічний мотив, вони виконують ту саму обрядову символічну функцію.

Список обстежених населених пунктів

1. Яполоть Костопільський район Рівненська область.
2. Берестя Дубровицький район Рівненська область.
3. Липки Гощанський район Рівненська область.
4. Чудель Сарненський район Рівненська область.
5. Борове Рокитнянський район Рівненська область.
6. Дроздинь Рокитнянський район Рівненська область.
7. Глинне Рокитнянський район Рівненська область.
8. Курчиця Новоград-Волинський район Житомирська область.
9. Заровенка Ємільчинський район Житомирська область.
10. Комсомольськ Олевський район Житомирська область.
11. Кишин Олевський район Житомирська область.
12. Куліші Ємільчинський район Житомирська область.
13. Стівпинка Олевський район Житомирська область.
14. Хочино Олевський район Житомирська область.
15. Копище Олевський район Житомирська область.
16. Замисловичі Олевський район Житомирська область.
17. Рясне Ємільчинський район Житомирська область.
18. Рудня-Жеревці Лугинський район Житомирська область.
19. Охотівка Коростенський район Житомирська область.
20. Волошине Лугинський район Житомирська область.

21. Малахівка Лугинський район Житомирська область.
22. Словечне Овруцький район Житомирська область.
23. Мощаниця Лугинський район Житомирська область.
24. Рижани Володарськ-Волинський район Житомирська область.
25. Поліське Коростенський район Житомирська область.
26. Лісівщина Коростенський район Житомирська область.
27. Гошів Овруцький район Житомирська область.
28. Пішаниця Овруцький район Житомирська область.
29. Ігнатпіль Овруцький район Житомирська область.
30. Стирти Черняхівський район Житомирська область.
31. Ходаки Коростенський район Житомирська область.
32. Мелені Коростенський район Житомирська область.
33. Чернігівка Овруцький район Житомирська область.
34. Чоповичі Малинський район Житомирська область.
35. Заньки Радомишльський район Житомирська область.
36. Піхоцьке Овруцький район Житомирська область.
37. Селець Народицький район Житомирська область.
38. Виступовичі Овруцький район Житомирська область.
39. Розсохівське Народицький район Житомирська область.
40. Старе Шарно Народицький район Житомирська область.
41. Лозниця Народицький район Житомирська область.
42. Пиріжки Малинський район Житомирська область.
43. Ноздрище Народицький район Житомирська область.
44. Межирічка Радомишльський район Житомирська область.
45. Черевач Чорнобильський район Київська область.
46. Дитятки Чорнобильський район Київська область.

Марина Шарпа

***Репрезентация темы природы в разноплановых единицах среднеполесских
весенних обрядовых текстов***

В статье рассмотрены среднеполесские весенние обрядовые тексты, вербальные и невербальные единицы которых репрезентируют тему природы – одну из центральных тем в формировании культурных явлений в целом и весенних календарных обрядов в том числе.

Ключевые слова: *тема природы, мифологический мотив, мифологические представления, разноплановые единицы обрядового текста, обрядовая номинация, обрядовое действие.*

Maryna Sharapa

***Representation of the theme of nature in different units of the Central Polissya
spring ritual texts***

The Central Polissya spring ritual texts, verbal and nonverbal units of which represent the theme of nature - one of the central topics in formation of the cultural phenomena at all and spring calendar rites in particular have been considered in the article.

Key words: *theme of nature, mythological motive, mythological ideas, different units of the ritual text, ritual nomination, ritual act.*